

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabında Yer Alan Değerler

Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN*

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Afyonkarahisar / Türkiye,
nkurt@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2056-1994

Hande GEDİK

Bekbebe İlkokulu, Geçici Eğitim Merkezi, Hatay / Türkiye,
gedikhande94@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8560-1811

Öz

Bu araştırmanın amacı, ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan değerler açısından incelenmesidir. Nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanan bu çalışmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağını 2016-2017 eğitim-öğretim yılı ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı oluşturmaktadır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerin hepsine yer verilmiş olup en çok özgürlük, adil olma, sorumluluk, saygı değerlerine yer verilmiştir. En az yer verilen değerler aile birliğine önem verme, misafirperverlik, bağımsızlık şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında, dersin yapısı gereği Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin dışında farklı temalar belirlenmiştir. Ders kitabındaki kullanım sıklığına göre bu temalar; eşitlik, insan hakları, kurallara uymanın önemi, uzlaşma, kültürel öğelere önem verme, demokrasi, empati, cesarettir.

Anahtar Kelimeler: Değerler; Değerler eğitimi; İnsan hakları, Yurttaşlık ve demokrasi ders kitabı; Sosyal bilgiler öğretim programı.

Values in Human Rights, Citizenship and Democracy Textbook

Abstract

The purpose of this study is to examine the values in the Social Studies Program of the Primary School 4th grade Human Rights, Citizenship and Democracy Textbook. In this study which is designed within the framework of qualitative research approach, document analysis method is used. The data source of the research is the textbook of Human Rights, Citizenship and Democracy in the 4th grade of primary school in 2016-2017 academic year. Content analysis method was used for data analysis. As a result of the research, all of the values that are aimed to be given to students in Social Studies Course Curriculum are given and the values of freedom, fairness, responsibility and respect are given the most. The values given to the least family members are determined as giving importance to family unity, hospitality and independence. In addition, in the textbook of Human Rights, Citizenship and Democracy, different themes were determined apart from the values in the Social Studies Curriculum by the structure of the course. According to the frequency of use in the textbook these themes; equality, human rights, importance of obeying rules, reconciliation, giving importance to cultural elements, democracy, empathy and courage.

Key Words: Values; Values education; Human rights; Citizenship and democracy textbook; Social studies program.

Extended Summary

Purpose

The purpose of this study is to examine the values in the Social Studies Program of the Primary School 4th grade Human Rights, Citizenship and Democracy Textbook. The questions asked in the research are:

- What are the values of the Social Studies program included in the 4th grade Human Rights, Citizenship and Democracy textbook?
- What is the distribution of the values of the Social Studies program in the textbook of the 4th Grade Human Rights, Citizenship and Democracy in the textbooks?
- What are the values determined in the 4th Grade Human Rights, Citizenship and Democracy textbook, beyond the values of the Social Studies program?

Method

In this study which is designed within the framework of qualitative research approach, document analysis method is used. The data source of the

research is the textbook of Human Rights, Citizenship and Democracy in the 4th grade of primary school in 2016-2017 academic year. Content analysis method was used for data analysis. The different parts of the course book have been examined.

Results

When the values in the textbook of human rights, citizenship and democracy are examined, it has been determined that the values included in the current social studies curriculum are all included. Along with all the values in the program, it has been determined that the most emphasized value is freedom (80) when all sections of the book on human rights, citizenship and democracy are examined. The most emphasized values besides the value of freedom are fairness (73), responsibility (63), respect (53), helpfulness (41), aesthetics (41), tolerance (28), honesty (19), patriotism, sensitivity (18), solidarity (16), love (15), diligence (13), giving importance to being healthy (13), peace (11), cleansing (11), scientificness (10)), hospitality (8) and independence (5). In the textbook of human rights, citizenship and democracy, the main-themes other than the values in the social studies curriculum have been determined. If these themes are to be expressed according to the usage frequency in the course book; democracy, empathy, courage, human rights. The sub-themes identified for the most commonly used theme of equality; equality of people, universal human rights, equality of all the world's children, equality between men and women, equal sharing.

Discussion and Conclusion

Included in the curriculum, and the most freedoms, fairness, responsibility and respect were mentioned. The least cited values are cleanliness, family cohesion, hospitality, independence. In addition, in human rights, citizenship and democracy course book, different themes were determined besides the values in social studies program due to the course structure. As a result, when the entire human rights, citizenship and democracy coursebook is taken into consideration, the most mentioned theme is equality, human rights, the precaution of waking up to rules, freedom, fairness following themes. The themes that are considered the least are independence, hospitality, giving importance to family unity, courage, cleanliness and scientificness. The most important values of the teachers in the social studies curriculum are; fairness, peace, honesty, respect for feelings and thoughts. It can be said that the most important values of the teachers are the harmony

between the values that are considered most in the textbook of human rights, citizenship and democracy. In the light of the conclusions of this study, some changes in the content of the 4th grade class on human rights, citizenship and democracy can be suggested. Concerning the themes and values, the textbooks may not contain direct information and texts suitable for students to conduct research. In addition to stories and tables in the course book, current news, problem situations, etc. can be included. In IHYD textbook, the least evaluated value is determined as independence. As the value of independence, human rights, citizenship and democracy is a value that is related to the contents of the course, it can be included more frequently in the course book.

Giriş

Vatandaşlık hukukî satatüyü, yurttaşlık ise coğrafi paylaşımı ifade eden farklı kavramlar olmakla birlikte TDK (2017) sözlüğünde her iki kelime aynı anlamda kullanılmış ve şu şekilde tanımlanmıştır: “*Yurttaşlık aynı yurdu paylaşan insanlara vurgu yapan bir ifadedir.*”. Vatandaş ise aynı yasal haklardan yararlanan yurtları veya yurt duyguları bir olan kimseleri ifade eder. Vatandaşlık veya yurttaşlık, hukuki anlamda devletle kişi arasındaki hak, görev ve yükümlülüğü belirlerken, siyasi anlamda bireyin üyesi olduğu devletin yasal şartlarını ve egemenliğini kabul etmesi şeklindedir. Yapılan tanımların ortak noktası aynı vatan ve devlet paydasında birleşmesi, kişinin devlete ve vatana aidiyetini içermesidir (Akdu, 2016). Kendi yaşantı biçimi, gelecek beklentileri, diğer birey ve kurumlarla olan ilişkileri sebebiyle çeşitli konularda düşünmesi ve karar alması gereken bireyler zamanla insan hakları ve demokratik yaşama ihtiyaç duyar hale gelmiştir (Kıncal, 2001). Toplumsal yaşamın oluşmasıyla birlikte hak kavramı ortaya çıkmıştır. İnsanların doğuştan sahip oldukları hak ve özgürlükleri korumayı amaçlayan devletler aracılığıyla insanlar, bazı sınırlamalarla haklarının güvence altına alınmasını kabul etmişlerdir. Bu bağlamda hak, bir kimsenin isteyebileceği, ileri sürebileceği ve kullanabileceği bir durumu belirler. İnsan hakları insanlığın bir ürünüdür. İnsan onuru ve eşitlik, insan haklarının temelidir. Bu iki temel öge üzerinde toplumsal yaşayışın sağlıklı işleyebilmesi için gereken değerler özgürlük, adalet, ayrımcılık yapmamak, saygı, hoşgörü ve sorumluluktur (Ünal, 2014). Her gelişmiş devlet kendi siyâsi, jeopolitik, stratejik, kültürel, ekonomik ve sosyal yapısına uygun aynı zamanda dünyadaki gelişmelere uyum sağlayabilen demokratik değerleri içselleştirmiş vatandaşlar yetiştirmek ister (Çakmak ve Akgün, 2016). Eğitimin genel amacı bireylerin top-

luma verimli bir şekilde uyum sağlamalarına yardım etmektir. Ayrıca eğitim, bireylere bilgi ve beceri kazandırmanın ötesinde, toplumun sağlıklı bir şekilde işleyişine temel oluşturacak ve bunu devam ettirebilecek nitelikte değer kazandırmayı amaçlar (Akdağ ve Taşkaya, 2011). Vatandaşlık eğitimi, Sosyal Bilgiler dersi konuları içerisinde dağıtılarak iyi, sorumlu, aktif ve katılımcı vatandaş yetiştirmeyi amaçlar (Merey, Karatekin ve Kuş, 2012). Ülkemizde ilköğretim ve ortaöğretimde vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi eğitimi konularının önemli bir kısmı Sosyal Bilgiler dersleri ile öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır (Çakmak ve Akgün, 2016). Vatandaşlık eğitiminde okullarda öğrencilere vatandaşlık, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili bazı temel kavramların tanıtılmasının yanı sıra insan haklarının korunup uygulanmasıyla ilgili duyarlılık, bilinç ve davranış kazandırma da amaçlanmaktadır (Merey ve ark., 2012). Programlarda bilgi düzeyinde ele alınan insan hakları ve demokrasinin öğrenciler tarafından ezberlenen bir ders değil, sınıf içerisinde kalmayıp yaşanarak öğrenilen, özümlenen ve yaşam biçimi haline gelen bir ders olması gerekir. Bu şekilde dersin işlendiği ortamın demokratikliği ölçüsünde amacına ulaşılabilir (Başaran, 2007).

Türkiye’de vatandaşlık eğitiminin kökleri Tanzimat Dönemi’ne kadar uzanmaktadır. O dönemde yurttaşlık dersi, eğitim programının Türkçe, matematik, fen gibi zorunlu derslerinden biri hâline gelmiştir. Yurttaşlık dersinin 1926, 1936 programlarında Yurt Bilgisi; 1948 programında Yurttaşlık dersi; 1968’den sonra vatandaşlık eğitimi olarak ele alındığı görülmektedir. Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (VİHE) adıyla 1995 programında yeniden düzenlenen ders, 2005 yılında yapılan eğitim reformuyla birlikte programdan kaldırılmıştır. Fakat 2006-2007 Sosyal Bilgiler dersinin bir bileşeni olarak ara disiplin şeklinde uygulanması kararlaştırılmıştır. 2010-2011 öğretim yılında “Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi (VDE)” adı ile yeniden düzenlenmiştir. İlk yıl seçmeli, ertesini yıl zorunlu, 8. sınıflarda haftada bir ders saati olarak okutulmak üzere hazırlanan program 2012 yılında alınan yeni bir kararla kaldırılarak, 4. sınıf düzeyine kaydırılmıştır. Bu değişimlerden yola çıkarak Türkiye’de alana yönelik belli bir hassasiyetin olduğu söylenebilir (Akdağ ve Taşkaya, 2011; Elkatmış, 2013).

Değer, arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tutumu demektir. Değerler, ideal davranış biçimleri veya hayat amaçları hakkındaki inançlarımız, davranışlarımıza yön gösteren ölçülerdir (Aydın, 2010). Her toplum ulusal, kültürel ve evrensel nitelikteki değerleri eğitim aracılığıyla vatandaşlarına

aktarmaya çalışır. Değerler doğuştan değil sonradan edinildiği için, değer eğitiminde etkisi olan çeşitli unsurların varlığı kaçınılmazdır (Dinç ve Üztemur, 2016). Okullarda çeşitli dersler yoluyla öğrencilere sorumluluk, saygılı olma, adil davranma, duyarlı olma gibi değerler kazandırılmaya çalışılır (Çengelci, Hancı ve Karduman, 2013). Öğrencilere öğretilmesi gereken değerler konusunda Denetim ve Program Geliştirme Birliği tarafından belirlenen özellikler şu şekilde gruplandırılmıştır: İnsan değerine saygı, vicdan özgürlüğüne saygı, bireysel çıkar ve sosyal sorumlulukları kaynaştırma, başkalarıyla iletişime girerek özgüven geliştirme, etik seçenekler üzerinde düşünme ve çalışmalara barışçıl çözümler arama şeklindedir (Doğanay, 2008). İnsan hakları eğitimi, ailede başlayan, toplumsal gelişme ve değişimlere paralel olarak hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte bireylerin sergilemesi beklenen davranışları kazanabilmesi için okullarda insan hakları eğitiminde kullanılacak yöntem, teknik ve materyaller ayrı bir öneme sahiptir. Öğrencilere insan haklarına ait temel bilgi, anlayış ve duyarlılık kazandırmanın en iyi yollarından birisinin hak ve sorumlulukları gerçek yaşamla ilişkilendirmek ve çeşitli materyaller aracılığı ile kazanımların somutlaştırılmasını sağlamak olduğu söylenebilir (Karagözoğlu, 2017). Ders kitapları ilkokulda en sık kullanılan eğitim-öğretim materyallerinden birisidir. Ders kitapları, değerler eğitiminde kaynak olarak kullanılabilir önemli materyallerdendir. Ders kitaplarında yer alan metinler, şiirler görseller, vb. pek çok ögenin içinde farklı değerleri barındırdığı söylenebilir. Değerler eğitiminde ders kitaplarından etkili biçimde yararlanabilmek için ders kitaplarının hangi oranda hangi değeri içerdiğinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Alanyazın incelendiğinde ders kitaplarında yer alan değerlerle ilgili araştırmalara (Aktan ve Padem, 2013; Candan ve Ergen, 2014; Çapoğlu ve Okur, 2015; Çelikkaya, 2013; Karasu-Avcı ve Faiz, 2018; Öztürk ve Özkan, 2018; Padem ve Aktan, 2014) rastlanmış, ancak ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin incelenmesine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. 2012 yılında yapılan değişiklikle Sosyal Bilgiler dersinde ara disiplin olarak ele alınmak yerine bağımsız bir ders olarak okutulmasına karar verilen İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının içeriğini incelemek önemli görülmektedir. Bu ders aracılığıyla öğrencilere birçok ulusal ve evrensel değerler kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan değerler bakımından incelenmesidir.

Araştırmada yanıt aranan sorular şunlardır:

- 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına ait değerler nelerdir?
- 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim programına ait değerlerin ders kitabındaki bölümlerde dağılımı nasıldır?
- 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında, Sosyal Bilgiler Öğretim Programına ait değerlerin dışında tespit edilen değerler nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

İlkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerleri belirlemeyi hedefleyen bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı; olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül şekilde ortaya konulduğu bir araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma Grubu (Veri Kaynağı)

Araştırmanın veri kaynağını, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2016-2017 eğitim-öğretim yılında ilkokullarda ücretsiz olarak dağıtılan ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı oluşturmaktadır. Eğitim odaklı araştırmalarda ders kitapları, öğrenci ve öğretmen kitapları, ders ve ünite planları, program yönergeleri, eğitimle ilgili resmi belgeler veri kaynağı olarak kullanılabilir (Bogdan ve Biklen, 1998). Gün-lük, dergi, ses kaydı, biyografi, otobiyografi, kitap, gazete, fotoğraf, hikâye, broşür, ilan, vb. materyaller nitel araştırmalarda doküman olarak kullanılabilen kaynaklardır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Araştırmada ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan aşağıda listesi verilen altı ünitenin tamamı incelenmiştir.

- Birinci Ünite: İnsan Olmak
- İkinci Ünite: Hak, Özgürlük ve Sorumluluk
- Üçüncü Ünite: Adalet ve Eşitlik

- Dördüncü Ünite: Uzlaş
- Beşinci Ünite: Kurallar
- Altıncı Ünite: Birlikte Yaşama

İlkokul 4 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında bulunan ünitelerin içeriklerinde, her üniteye farklı sayılarda hikâye veya masallara yer verilmiştir. Her hikâye veya masaldan sonra Düşünelim ve Tartışalım, Bilgi Edinelim, Meraklı Çocuklar İçin bölümleri yer almaktadır. Düşünelim ve Tartışalım bölümünde hikâye veya masalla ilgili sorular yer almaktadır. Bilgi Edinelim bölümünde Hikâye ve Masallar ile Düşünelim ve Tartışalım bölümleri ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Meraklı Çocuklar İçin bölümünde ise hikâye ve masalların geçtiği yerler ve karakterlerle ilgili bilgiler verilmiştir.

Veri Toplama Aracı

İlkokul 4 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında her üniteye yer alan masallar, hikâyeler, düşünelim ve tartışalım, bilgi edinelim, meraklı çocuklar bölümleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan değerler açısından analiz edilmiştir. Her bir değer bu bölümlerde ne oranda yer aldığını işaretlemeye yönelik bir araştırmacılar tarafından bir form oluşturulmuştur. Kitap içerisinde yer alan değerlerin hangi sayfada hangi bölümde olduğu bu forma işaretlenmiştir.

Veri Toplanması ve Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Ders kitabında yer alan her bölüm ayrı ayrı analiz edilmiştir. Yapılan analizler kapsamında öncelikle ders kitabında yer alan değerlere ait ifadeler belirlenmiştir. Daha sonra bu ifadeler kodlanmış ve kodlar doğrultusunda temalar oluşturulmuştur. Araştırma bulguları sunulurken bölümlerde yer alan değerlere ait doğru alıntılara yer verilmiştir. Verilerin aktarılabilirliğini sağlamak için, bulguların sunumunda doğrudan aktarımlarda, ayrıntılı betimleme yapılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmalarda araştırma sonuçlarının aktarılabilirliği, analiz edilen verilerin yeterli düzeyde betimlenmesine bağlıdır. Ayrıntılı betimleme, ham verinin belirlenen kavram ve temalara göre yeniden düzenlenmiş bir biçimde okuyucuya verinin doğasına mümkün olduğunca sadık kalınarak aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla veriler iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiştir. Yapılan bu analiz için her bir araştır-

macı ders kitabının her ünitesini incelemiş sonrasında kodlar ve temalar oluşturmuştur. Analiz sonucunda oluşan kodlar ve temalar karşılaştırılmış, görüş ayrılığına düşülen noktalar belirlenmiş ve bunlar üzerinde uzlaşmaya varılarak temalara son şekli verilmiştir. Araştırmanın güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü ($\text{Güvenirlik} = \frac{\text{Görüş Birliği}}{(\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})}$) kullanılmıştır. Güvenirlik hesaplarının %70'in üzerinde çıkması araştırma için güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmanın uyum yüzdesi %84 olarak belirlenmiştir.

Bulgular

İlkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerlere ilişkin elde edilen veriler tablolar biçiminde sunulmuş; her bir değer kitaptan yapılan doğrudan alıntılarla (Kitaptaki bölüm adı ve sayfa numarası belirtilerek) desteklenmiştir. Aşağıda Tablo 1'de İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin, bölümlere göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabında Yer Alan Değerler

Değerler	Hikâye/ Masallar	Düşünelim, Tartışalım	Bilgi Edinelim	Meraklı Çocuklar İçin	Toplam f
Özgürlük	8	44	25	3	80
Adil olma	16	47	10	0	73
Sorumluluk	0	44	19	0	63
Saygı	18	23	10	1	53
Yardımsızlık	30	8	2	1	41
Estetik	36	0	1	4	41
Hoşgörü	5	16	7	0	28
Dürüstlük	14	4	0	1	19
Vatanseverlik	7	8	3	1	19
Duyarlılık	3	12	3	0	18
Dayanışma	7	4	5	0	16
Sevgi	11	0	3	1	15
Çalışkanlık	13	0	0	0	13
Sağlıklı olmaya önem verme	7	2	2	2	13
Barış	3	4	2	2	11
Temizlik	8	3	0	0	11
Bilimsellik	6	1	1	2	10
Aile birliğine önem verme	8	1	0	0	9
Misafirperverlik	8	0	0	0	8
Bağımsızlık	1	0	0	4	5

İlkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında

yer alan değerler incelendiğinde, 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin (MEB, 2005) hepsini içerdiği görülmektedir. Tablo 1’de ilkokul 4 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan ilkokul 4 Sosyal Bilgiler öğretim Programına ait değerlerin bölümlere dağılımı verilmiştir. İncelenen bölümlerde toplam frekansa göre en sık kullanılan değer özgürlük (80) olarak belirlenmiştir. Bunu sırasıyla adil olma (73), sorumluluk (63), saygı (53), yardımseverlik (41), estetik (41), hoşgörü (28), dürüstlük (19), vatanseverlik (19), duyarlılık (18), dayanışma (16), sevgi (15), çalışkanlık (13), sağlıklı olmaya önem verme (13), barış (11), temizlik (11), bilimsellik (10), aile birliğine önem verme (9), misafirperverlik (8) ve bağımsızlık (5) takip etmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde Hikâye ve Masallar bölümünde en sık ele alınan değerlerin; estetik, yardımseverlik, saygı, âdil olma ve dürüstlük olduğu görülmektedir. Düşünelim ve Tartışalım bölümünde en fazla dağılım gösteren değerlerin âdil olma, özgürlük, sorumluluk ve saygı olduğu tespit edilmiştir. Bilgi Edinelim bölümünde yer verilen değerlerin frekansının diğer bölümlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. En fazla özgürlük ve sorumluluk değerinin olduğu belirlenmiştir. Meraklı Çocuklar İçin bölümünde ele alınan değerlerin frekansının düşük olduğu görülmekle birlikte en fazla ele alınan değer bağımsızlık olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ders kitabında, dersin yapısı gereği Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan değerlerin dışında farklı temalar belirlenmiştir. Ders kitabındaki kullanım sıklığına göre bu temalar; eşitlik, insan hakları, kurallara uymanın önemi, uzlaşma, kültürel öğelere önem verme, demokrasi, empati, cesarettir.

Özgürlük

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında en sık vurgulanan değerlerden biri olan özgürlük değeri halkların özgürlüğü ve hakların özgürlüğü şeklinde iki alt tema şeklinde ele alınmıştır. Halkların özgürlüğü bakımından ele alınan özgürlük değerine yönelik Alp’ın Birlik Çağrısı hikâyesinde, “*Özgürlüğünü yok et demiyorum oğlum, özgürlüğün birliğinizi güçlendirsin.*” ifadesi yer almaktadır (Alp’ın Birlik Çağrısı: 75). Hakların özgürce kullanılması bakımından ele alınan özgürlük değeri, “*Kimi zaman televizyonda gösteri ve yürüyüş yapan insanları görüyor musun? Sence ne yapmaya çalışıyorlar? Gösteri ve yürüyüş yapmak kötü bir şey midir? Ne zaman kötü bir şey hâline gelir?*” şeklinde örneklendirilebilir (Düşünelim, Tartışalım: 190). Düşünelim ve Tartışalım bölümünde özgürlük ve sorumlu-

luk değerinin birlikteliğine sıkça vurgu yapılmıştır. Buna örnek “*Hak, özgürlük ve sorumluluktan hangisi hangisinden önce gelir sıralayabilir misin? Sıralamak zor mu? Neden? Ödevlerimizi yapmama özgürlüğümüz var mı? Özgür olmak sorumluluk almak anlamına gelebilir mi?* (Düşünelim, Tartışalım: 42).” ifadeleri verilebilir. Hakların Özgürlüğü Bilgi Edinelim bölümünde “*İnsanlar çocukluktan yetişkinliğe geçtiğinde daha fazla hak, özgürlük kazanır ve sorumluluk edinirler. Yetişkinler hemen hemen tüm kararlarını kendileri alır, yaptıkları her şeyin sorumluluğunu üstlenir.*” şeklinde ifade edilmiştir.

Adil Olma

Âdil olma değeri adaletin sağlanması, âdil paylaşım, ayrımcılık yapmama bakımından ele alınmıştır. Adaletin sağlanmasına yönelik “*Hapis cezasına çarptırılan biri kendi yerine başkasının hapis cezası almasını sağlayabilir mi?*” (Düşünelim, Tartışalım: 167); Adil paylaşım alt temasına yönelik “*Kendi doğum günü pastamızdan diğerlerine göre daha fazla yememiz adil midir?*” (Düşünelim, Tartışalım: 102) sorusu ile “*Ama sen çok para koydun. Olur mu öyle şey? Kuralı bozdun. Adil paylaşım olmalı demiş.*” (Balıkçının Oğluna Rastlayan, 154) hikâyesinde geçen sözler örnek olarak verilebilir. Ayrımcılık yapmama alt temasına yönelik ise, Oğul Sınaması hikâyesinde yer alan “*Yaşlı baba ‘Yakında öleceğim’ diye aklından geçirmiş. ‘Acaba malı, mülkü hangi oğluma bırakayım? Acaba hangisi bunların değerini bilir?’ Kızını aklına bile getirmemiş. ‘O el malı, nasıl olsa evlenip gidecek diye düşünüyormuş. Kızı ise habire bahçeyi çapalıyor, sebze ekiyormuş.’*” ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Sorumluluk

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan sorumluluk değerine ait alt temalar toplumsal sorumluluk ve bireysel sorumluluk şeklinde belirlenmiştir. Toplumsal sorumlulukla ilgili, “*Sadece insanların hak ve özgürlükleri mi korunmalı? Doğanın, hayvanların hakları ne olacak? Bunlar ile ilgili sorumluluklar kimin?*” sorusuna yer verilmiştir (Düşünelim, Tartışalım: 197). Bireysel sorumluluk şeklinde ifade edilen alt temaya ilişkin, “*Mahallemizdeki çöpler toplanmasa ne olur? Bunu yapmak kimin görevi?*” sorusu örnek verilebilir (Düşünelim, Tartışalım: 197).

Saygı

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında sıkça yer verilen saygı temasıyla ilgili belirlenen alt temalar devlet büyüklerine saygı ve

aile büyüklerine saygı şeklinde belirlenmiştir. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında ele alınan devlet büyüklerine saygı duyma değerine yönelik, “Çocuk divanın önünde bir takla atıp havaya kalkmış. Beyin elini öpüp: ‘Sağ ol beyim,’ demiş. ‘Arkadaşlarım beni bekliyor, şimdi gidebilir miyim?’” (Hazreti Hazer: 33); aile büyüklerine saygı duymaya yönelik, “Ay-zere: ‘Kusura bakmayın!’ demiş. ‘Size saygıda kusur etmeyiz ama niçin altına ihtiyacımız olsun? Sizin kendiniz bizim için hazineden daha değerlisiniz, bizi siz mutlu ettiniz. Biz bu sevginin gücüyle her şeyi elde edebiliriz.’” şeklinde yer verilmiştir (Derinden Gelen Ses: 41).

Yardımseverlik

Yardımseverlik değerine ilişkin olarak belirlenen alt temalar paylaşımında bulunma, iyilikte bulunma ve hayvanları koruma şeklindedir. Paylaşımında bulunmaya yönelik, Derinden Gelen Ses hikâyesinde, “Nasıl olur, sen bana tarla vererek iyilik ettin, içindeki hazineyi de vermedin ki. İmkânı yok alamam, bu senindir!” (Derinden Gelen Ses: 40), örnek olarak verilebilir. İyilikte bulunma değerine Hoca Ahmet Yesevi’den bir şiir örnek olarak verilebilir:

“Hoca Ahmet Yesevi’den Bir Dörtlük
Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;
Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;
Mahşer günü dergâha mahrem ol sen;
Ben-sen diyen kişilerden geçtim işte.” (Meraklı Çocuklar İçin: 45)

Ayrıca “Çocuklar minik elleriyle her gün yardım etmiş, evlekleri ve fidanları sulamışlar.” (Derinden Gelen Ses: 41) sözleri ile “Düşündüğün şeye bak arkadaş arkadaşta yardım etmez mi? Hadi gel.”, Doğanlar ölür, ne adı kalır ne sanı; eğer bir iyilik edersen adın akıllara yazılır.” (Dört Kafadar: 138-139) hikâyelerindeki ifadeler yardımseverlik değerine yönelik örnek alıntılar olarak verilebilir. Hayvanları koruma alt teması, “Sancar hemen heybesine el atmış: “Sana bir küp dolusu altın ödesem, bu kuşları serbest bırakır mısın?” biçiminde örneklendirilebilir (Sancar ile Kuşlar: 52).

Estetik

Estetik değerine ait alt temalar yapı estetiği, doğa güzelliği, iletişim güzelliği ve kişi güzelliği şeklinde ele alınmıştır. Yapı estetiğine “... Bir süre sonra şehre girmişler. Sırtını dağa yaslamış güzel bir şehir. Oyma oyma taş binalar. Nakışlı, kavisli pencere ve kapılar. Bir yanda bazalt sütunlu kilise yapılar, bir yanda mermer sütunlu cami ve hanlar, türbe ve manastırlar... Şehri dolaşmışlar, şehre hayran kalmışlar.” şeklinde yer verilmiştir (Balık-

çioğlu'na Rastlayan: 153). Doğa güzelliğine ve iletişim güzelliğine yönelik estetik değeri Tortogul Satılğanov'un "Olur mu?" şiirinden bir bölüm ile şu şekilde ifade edilmiştir:

*"Savrulan yelesi olmasa
Atın güzelliği olur mu
Şirin sözü olmazsa
Dilin güzelliği olur mu?
Kıvrılarak otlar çıkmazsa?
Çimin güzelliği olur mu?"* (Meraklı Çocuklar İçin: 123).

Kişilerin yüz güzelliğine sıkça yer verilen hikâye ve masallarda estetik değeri "Kız ülkenin en güzel kızıymış. Onu gören bir daha unutamamış... Anası ile kardeşleri kızı gözbebekleri gibi korurlarmış. Üç oğlan ise yakışıklıymış; görkemli, güven veren..." şeklinde ifade edilmiştir (Ödül Kimin Hakkı: 176).

Hoşgörü

Hoşgörü değerine yönelik alt temalar farklılıklara karşı hoşgörü, insan ilişkilerinde hoşgörü ve affedici olma şeklinde belirlenmiştir. Farklılıklara karşı hoşgörü alt teması üzerine Nasreddin Hoca fıkrasına yer verilmiştir:

"Nasrettin Hoca kadılık yaparmış. Bir gün iki adam gelmiş birbirlerinden davacı olmuşlar. Hoca birinci adamı dinlemiş: -Sen haklısın! demiş. İkinci adam itiraz edip kendi şikâyetini anlatmış. Hoca ona da -Sen haklısın, demiş. Olup bitenleri izleyen Nasrettin Hoca'nın hanımı: -Hoca bu nasıl olur? Hem ona hem de ötekine haklısın dedin, diye itiraz etmiş. Hoca bu sözler üzerine hanımına dönmüş: -Sen de haklısın, demiş." (Meraklı Çocuklar İçin: 63).

İnsan ilişkilerinde hoşgörü alt teması ile ilgili olarak "Birlikte yaşayacağımız insanları biz mi seçeriz? Hoşlanmadığımız insanlarla da yaşayabilmek için nelere dikkat etmemiz gerekir?" sorusu yer almaktadır (Düşünelim, Tartışalım: 77). Affedici olma alt temasına ilişkin olarak, "Vekil beyaz sakalını sıvazlamış. Yumuşak bir sesle söze başlamış: Ben olsam Hazreti Hazer için bu yoksul adama kıymazdım beyim. Onu bağışlayıp evine yollardım. Çocukları sevinir, karısı size dua ederdi." ifadesi örnek verilebilir (Hazreti Hazer: 33).

Dürüstlük

Dürüstlük değeri sözünde durma, gerçekleri savunma biçiminde ele alınmıştır. Sözünde durma alt temasına, "Papağan, 'Yemin ederim ki dön-

ceğim.' demiş. 'Söz veriyorum, söz vermek bizde yasa gibidir, sözümde duracağım.'" (Papağan Masalı: 89); gerçekleri savunma temasına "Anlaşmazlık yaşadığımız kişiyle uzlaşmaya çalışırken kendi haklarınızı savunmak için yalan söyleyerek onu kandırırsan olur mu?" ifadesi örnek gösterilebilir (Düşünelim, Tartışalım: 134).

Vatanseverlik

Vatanseverlik değeri yurt sevgisi, vatan sahibi olma alt temaları şeklinde belirlenmiştir. Yurt sevgisi şeklinde ele alınan vatanseverlik değeri, "Bu yurt için ninelerimiz, dedelerimiz büyük emek vermişler. Her karış toprağını karış karış işlemişler." biçiminde ifade edilmiştir (Hakan Hanım Nüşabe: 130). Vatan sahibi olma alt teması ise "Eğer bir yurdum olsaydı ey Tanrım, çocuklarımın yanında yatarım, böyle diyar diyar dolaşmazdım." şeklinde yer almıştır (Dağoğlu: 171).

Duyarlılık

Duyarlılık değeri farklı alt temalarla ele alınmıştır. Bu alt temalar çevre duyarlılığı, hayvanlara duyarlılık, yaşlılara ve engellilere duyarlılık, toplumsal sorunlara duyarlılık olarak belirlenmiştir. Çevre duyarlılığı, "Neden küresel ısınma ile ilgili önlem almak zorundayız? Sadece kendimizi kurtarmak için mi? Çevreye verdiğimiz zararlar sadece bizi mi etkiler?" (Düşünelim, Tartışalım: 49) şeklinde yer aldığı; Hayvanlara duyarlılık alt temasına yönelik ise, "Bu kuşları bu eziyet içinde nereye götürüyorsunuz?" (Sancar ile Kuşlar: 52) örnek olarak ifade edilebilir. Yaşlılara ve engellilere duyarlılığa ilişkin bir örneğe "Engelli bir arkadaşımızın okuldaki eksiklikler nedeniyle bazı işlerini yapamadığını fark ettiniz, arkadaşınıza yardım edebilmek için ne yapabilirsiniz?" (Düşünelim, Tartışalım: 68) gibi yer verilmiştir. Toplumsal sorunlara duyarlılık, "Kütüphanedeki kitabı alıp aylarca geri getirmeyen bir öğrenci senin eğitim hakkını kullanmanı engeller mi?" (Düşünelim, Tartışalım: 68) ifadeleriyle örneklendirilebilir.

Dayanışma

Dayanışma değerine ait alt temalar birlik olma, birbirine yardım etme şeklinde ele alınmıştır. Birlik olma alt teması, "Üzme tatlı canını! Sırt sırta verip yeniden sebzeler ekeriz, taze fidanlar dikeriz, budayıp gübrelerimiz." şeklinde örneklendirilebilir (Derinden Gelen Ses: 40). Birbirine yardım etme alt temasına "Yok öyle şey, demiş. Yaptığınız kötülüğün karşılığını görün işte. İnsan biraz birbirini kollamaz mı? İnsan birbirine yardım etmeli, birlik olmalıdır." ifadesi örnektir (Farelerin Göçü: 66).

Sevgi

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında sevgi değeri evlat sevgisi, eş sevgisi, anne-babaya sevgi alt temaları şeklinde ele alınmıştır. Necati Zekeriya'dan *'Bir Şiir'* ile sevgi değerine ilişkin olarak aşağıdaki gibi yer verilmiştir.

*“Sevgiyi bütün dünyaya anlatsaydım.
Sevgi her yaşta mümkündür çünkü
Ve dünyada en güzel türkü.”* (Meraklı Öğrenci İçin: 106).

Eş sevgisi ile ilgili olarak, *“Çünkü dünyalar kadar sevdiğim karım genç yaşta öldü. Ben yapayalnız kaldım.”* ifadesi örnek verilebilir (Sağlık Ne: 19). Evlat sevgisi ile ilgili olarak, *“Kağan sarsılmış, karısı: ‘Vermem çocuklarımı!’ diyerek ağlamaya başlamış.”* ifadesi örnektir (İkizler ve İki Kurbağa: 194). Anne ve babaya sevgi ile ilgili, *“Eget savaşa gitmeden önce yaşlı babasını ziyaret etmiş: Bir öğüdün var mı babacan?”* ifadesi örnek verilebilir (Yaşlılara Ne Yapmalı: 187).

Çalışkanlık

Çalışkanlık değeri bireysel çaba, emek verme ve kendini geliştirme şeklinde ele alınmıştır. Bireysel çabaya yönelik örnek, *“Bak aziz kardeşim, kim ki çalışır, ter döker, tarladan çıkan zenginlik de onun hakkıdır. Al altınları, ana sütü gibi sana helaldir.”* verilebilir (Derinden Gelen Ses: 41). Alın teri ile para kazanma olgusu alt tema olarak emek verme şeklinde ifade edilmiştir. Buna örnek olarak *“Aslında altınlar kimseye ait değil, emek verilmemiş, onları yeniden toprağa gömerdim.”* ifadesi verilebilir (Şirince Şeşen ile Öğrencileri: 47). Öğrencilerin ders çalışması üzerine *“Kendini geliştirmek senin sorumluluğunda mı? Açıklar mısın?”* şeklindeki soru örnek verilebilir (Düşünelim, Tartışalım: 49).

Sağlıklı olmaya önem verme

Sağlıklı olmaya önem verme değerine yönelik sağlığa dikkat etme, sağlık hakkı şeklinde alt temalar belirlenmiştir. Sağlığına dikkat etmenin önemi Sağlık Ne hikâyesinde, *“Şişmanlıyorsun, şekerin yükseliyor diyor hekim; izin vermiyor.”* ifadeleri ile belirtilmiştir (Sağlık Ne: 19). Sağlık hakkına dair bilgi sahibi olmaya yönelik; *“Yaşama ve kişi dokunulmazlığı hakları ile yakından ilişkili olan bir diğer temel hak da sağlık hakkıdır. Her insan sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için bu haktan eşit bir şekilde yararlanmalıdır.”* ifadesine yer verilmiştir (Bilgi Edinelim: 23).

Barış

Barış değeri toplum içerisinde barış içinde yaşama ve diğer devletlerle barış içinde olma şeklinde alt temalarla ele alınmıştır. Toplum içinde barış içinde yaşama alt teması, “*Demokratik bir toplumun üyeleri şiddetten uzak, barış içerisinde yaşamalıdır.*” şeklinde ifade edilebilir (Bilgi Edinelim: 142). Diğer devletlerle barış içinde olma “*Nüşabe gülmüş: Demek ki yemeğe bile yaramaz bu taşlar. Öyleyse bunlarla yücelir mi başlar? Uğrunda vuruşmaya değer mi? Çarpışmaya, savaşa ne gerek var?*” ifadeleriyle örnek olarak gösterilebilir (Hakan Hanım Nüşabe: 132).

Bilimsellik

Bilimsellik değeri mucitlik, yeniliklere açıklık ve eğitim-öğretim alt temaları ile ele alınmıştır. Mucitlik “*...O da kolay yazılacak bir araç aramış. Sonunda papirüs kağıdını bulmuş.*” biçiminde yer almaktadır (Küçük Sultanın Kitaplığı: 159). Yeniliklere açıklık alt teması Balıkçioğlu’na Rastlayan hikâyesinde, “*Her gün işe gidiyor, iş çıkışı kütüphaneye koşuyorlarmış. O kitaplarda o kadar güzel bilgiler varmış ki, sürekli yenilikler öğreniyor, bu onu mutlu ediyormuş.*” şeklinde yer almaktadır (Balıkçioğluna Rastlayan: 154). Eğitim-öğretim alt teması Bilgi Edinelim bölümünde “*İnsan eğitebilir ve eğitilebilir bir varlıktır. Bu sayede bilgi edinir ve beceri geliştirir. İnsanın bilgi edinmesi ve beceri geliştirebilmesi için eğitime ihtiyacı vardır.*” şeklinde açıklama bulunmaktadır (Engüçlü Kim-Bilgi Edinelim, 16).

Temizlik

Temizlik değerine ait alt temalar çevre temizliği ve beden temizliği şeklinde belirlenmiştir. Çevre temizliği alt teması İHYD ders kitabında, “*Mahallemizin temizliğinden sadece belediyenin temizlik görevlileri mi sorumludur? Çevremizi temizlemek için neler yapmalıyız.*” soruları örnek verilebilir (Düşünelim, Tartışalım: 184). Beden temizliği alt temasına ilişkin olarak En Güçlü Kim hikâyesinde, “*Öyle, öyle işte! demiş. Senden daha güçlüsü olur mu dünyada? El, ayak sende kirliliği geziyorsun hem de. Temiz olmalı, bedenine iyi bakmalısın?*” ifadesi yer almaktadır (En Güçlü Kim: 14).

Aile Birliğine Önem Verme

Aile birliğine önem verme değeri evlat sahibi olma, aile bireylerini koruma alt temaları şeklinde ele alınmıştır. Aile bireylerini korumaya ilişkin olarak Er Tapıldı ile Kardıgaç hikâyesinde “*Acaba bu çocukları büyütebilecek miydi? Büyütüp kendi yerine koyabilecek miydi? Ya zamansız ölürse?.. Bu çocuklar yetim kalırsa?*” ifadesi yer almaktadır (Er Tapıldı ile Kardıgaç:

120). Evlat sahibi olmaya ilişkin olarak İkizler ve İki Kurbağa masalında “Çocuklarım benim gözbebeğim. Damarlarımda akan kan, canım, ciğerim...” ifadesi yer almaktadır (İkizler ile İki Kurbağa: 194).

Misafirperverlik

Misafirperverlik değeri, misafiri güzel ağırlama ve herkesi konuk etme alt temaları şeklinde belirlenmiştir. Misafiri güzel ağırlama adına sofranın donatma, misafiri doyurma eylemlerine yer verilmiştir: “*Sofraları ırmak kıyısına kurdular... Beyleri, hanım ve hakanları başköşeye buyur ettiler. Halk sofraya dizildi.*” (Kardeşin Kardeşe Kıydığıdır: 127).

Bağımsızlık

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında bağımsızlık değeri ile ilgili olarak çok az vurgu yapılmıştır. Bu sebeple de alt tema olarak bir belirleme yapılamamıştır. Bağımsızlık değerine Çolpan’dan bir şiir örnek verilebilir.

“Çolpan’dan Bir Şiir

Bozulan Ülkeye

Hey, hiçbir esareti kabul etmeyen hür ülke

Niye senin boğazını sıkıp durur bu gölge?” (Meraklı Çocuklar İçin: 94).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Alanyazında yapılan incelemelerde ders kitaplarında yer alan değerlerle ilgili çalışmalara rastlanmıştır. Ancak ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının değerler açısından incelenmediği fark edilmiştir. Bu çalışmada, 2012 yılında yapılan program değişikliğiyle Sosyal Bilgiler dersinde ara disiplin olarak değil de ayrı bir ders olarak belirlenen İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersine ait ders kitabını değerler bakımından incelemek amaçlanmıştır. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının analiz edilmesi sonucunda, 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin hemen hemen hepsinin kitapta yer aldığı belirlenmiştir. Ama özellikle ders kitabında en fazla özgürlük, adil olma, sorumluluk, saygı gibi değerlere yer verildiği belirlenmiştir. Çelikkaya’nın (2013) değerlerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi kitabına yansıma düzeylerini belirlediği çalışmada ders kitabında en fazla yer alan değerlerin sırasıyla sorumluluk, duyarlılık ve eşitlik olduğu belirlenmiştir. Karasu-Avcı ve Faiz (2018) araştırmalarında 4. sınıf ders kitabında, etkin vatandaşlık öğrenme alanında yer alan metinlerde en fazla vurgulanan değerlerin sorumluluk, bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tan ve

arkadaşları (2017), tarafından yapılan çalışmada da karakter eğitimi kitabında yer alan değerler analiz edilmiştir. Kitapta en çok sorumluluk değerine yer verildiği ayrıca saygı, yardımseverlik ve çalışkanlık değerlerinin de vurgulandığı tespit edilmiştir. Aktan ve Padem'in (2013) ilkokul 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki okuma metinlerinde yer alan değerlerin incelendiği çalışmada sırasıyla sorumluluk, yardımseverlik, barış en fazla yer alan değerler olmuştur. Araştırma sonuçlarında ortaya çıkan sorumluluk, saygı, yardımlaşma değerleriyle ilgili bulguların yapılan bu araştırma ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde (Aktan ve Padem, 2013; Çelikkaya 2013; Doğan ve Gülüşen, 2011; Güzel, 2013; Karasu-Avcı ve Faiz, 2018; Kuş, Merey ve Karatekin, 2013; Tan ve ark., 2018) kitaplardaki metinlerde en çok vurgulanan değer sorumluluk değeri olduğu görülmektedir. Ancak özgürlük değerinin metinlerde ve kitaplarda çok fazla yer almadığı da ifade edilebilir. İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin içeriğinden dolayı özgürlük değerinin bu çalışmada en fazla vurgulanan değer olduğu söylenebilir.

2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan bazı değerlerin kitapta daha az yer verildiği belirlenmiştir. Bunlar; bilimsellik, aile birliğine önem verme, misafirperverlik ve bağımsızlıktır. Öztürk ve Özkan (2018) çalışmalarında Hayat Bilgisi ders kitabındaki metinlerde en az ele alınan değer misafirperverlik değeri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Güzel (2013) ile Candan ve Ergen'in (2014) çalışmalarında da ders kitaplarında en az yer verilen değer misafirperverlik değeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aktan ve Padem'in (2013) çalışmasında da aile birliğine önem verme değeri metinlerde en az yer alan değerler arasında olmuştur. Metinlerde bağımsızlık, misafirperverlik değerlerine de yer verilmediği belirlenmiştir. Bu bulgular bu araştırma sonuçları ile uyumludur. Karasu-Avcı ve Faiz'in (2018) araştırmasında 4. sınıf ders kitabındaki metinlerde bağımsızlık değeri en fazla vurgulanan değerlerden biri olarak belirlenirken bu araştırmada bağımsızlık değeri en az yer verilen değerlerden birisidir. Toplum açısından önemli kabul edilen aile birliğine önem verme, misafirperverlik ve özellikle bağımsızlık değerlerine ders kitaplarında çok fazla yer verilmediği görülmektedir.

Ayrıca İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında, 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer alan değerlerin dışında dersin içeriği gereği eşitlik, insan hakları, uzlaşma, demokrasi, cesaret, empati

gibi bazı kavram ve değerler belirlenmiştir. Bu değerlerin ve kavramların kullanım sıklığı incelendiğinde; eşitlik, insan hakları, özgürlük, adil olma, uzlaşma gibi insan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye dair kavramların diğer Sosyal Bilgiler Programındaki değerlere göre öne çıktığı sonucu tespit edilmiştir. Bu durumun İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin Sosyal Bilgiler dersinden bağımsız olarak ilkokulda yer almasından dolayı olduğu söylenebilir. Lohrenscheit'e (2002) göre okullarda öğrencilere insan hakları eğitimi ile demokrasi, adalet, özgürlük, eşitlik, dayanışma, barış, haklar ve sorumluluklar kavramlarına ilişkin bilgi, anlayış ve duyarlılık geliştirilmektedir. Sağlam ve Hayal (2015) tarafından yapılan çalışmada sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin bağımsız bir ders olarak okutulmasına yönelik görüşleri araştırılmıştır. Öğretmenler İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin bağımsız bir ders olarak ilkokul 4. sınıfta yer almasını olumlu bulduğunu belirtmiştir. Yapılan bu çalışma sonuçlarına dayanarak İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye özgü temaların İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi kapsamında daha sık ele alınmasını sağlaması bakımından bağımsız bir ders olarak okutulmasının doğru olduğu söylenebilir. Ünal'ın (2014) ilkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının insan hakları boyutunda incelendiği çalışmada, ders kitabında anayasada yer alan birçok temel hak ve özgürlüğe değinilmediği ve bu durumun insan hakları konusunun Sosyal Bilgiler dersi içinde işlenmesinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İlkokulda insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunun ayrı bir ders olarak okutulması tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda ilkokul 4 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında ele alınan eşitlik, insan hakları ve kurallara uymanın önemi gibi temel konuların kullanım sıklığının değerlere göre fazla olması bakımından bu eksikliği giderici düzeyde olduğu söylenebilir.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki değerlerin ve insan haklarına ait temel kavramların (eşitlik, insan hakları, uzlaşma, kültürel öğelere önem verme, demokrasi vb.) ders kitabında en fazla dağılım gösterdiği bölüm Düşünelim, Tartışalım bölümü olduğu belirlenmiştir. Bu değerlerin ve kavramların İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki dağılımı incelendiğinde çoğunlukla "Düşünelim, Tartışalım" bölümünde yöneltilen sorularla öğrencilere fark ettirmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersine ait kavramların öğretim tekniklerinden sadece soru-cevap tekniği ile ele alınmasına sebep olmuştur.

Doğanay (2008), yurttaşlık eğitimin dört önemli ve zorunlu boyutu olduğunu ifade etmektedir. Bunlar bilgi, bilgi işleme becerileri, demokratik değer ve inançlar ve sosyal katılım becerileridir. Bu bağlamda öğrencilerin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ile ilgili kavram ve durumları gerçek hayatta işlevsel bir şekilde kullanabilmesi bakımından ders kitabında yer alan bölümlerin sosyal katılım becerisi geliştirmesi bakımından yeterli olmadığı söylenebilir. Karagözoğlu (2017), İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin öğretiminde gazete etkinliklerinden faydalanmanın akademik başarıyı artırdığını aynı zamanda derse yönelik tutumu da olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar ışığında ilkököl 4 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının içeriğinde birtakım değişiklikler önerilebilir:

- Ders kitabında İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili konularla, kavramlarla ve değerlerle ilgili olarak doğrudan bilgi verilmeyip öğrencilerin araştırma yapmalarını sağlayan metinlere yer verilebilir.
- Ders kitabında bulunan hikâye ve masalların yanında güncel haberlere, problem durumlarına vs. yer verilebilir.
- İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında en az ele alınan değer bağımsızlık olarak belirlenmiştir. Bağımsızlık değeri, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin içeriği ile birebir ilişkili bir değer olması sebebiyle ders kitabında daha sık ele alınabilir.
- İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki değerler, gazete haberleri, güncel haberler, edebi ürünler, eğitim siteleri vb. ile ilişkilendirilebilir.

Kaynakça

- Akdağ, H. ve Taşkaya, S. M. (2011). Vatandaşlık ve insan hakları eğitiminin sosyal bilgiler öğretimindeki yeri. R. Turan ve K. Ulusoy, (Ed.), *Farklı yönleriyle değerler eğitimi* içinde (227-242). Ankara: Pegem Akademi.
- Akdu, Ö. (2016). *Ortaokul 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin demokrasi kültürüne katkısının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi: Burdur ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aktan, O. ve Padem, S. (2013). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kullanılan okuma metinlerinde yer alan değerler. *Asya Öğretim Dergisi*, 1(2), 22-55.
- Aydın, M. Z. (2010). Okulda değerler eğitimi. *Eğitime Bakış Dergisi*, 6(18), 26-29.
- Başaran, T. (2007). *İlköğretim okullarında vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının uygulanışına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens-

titüsü.

- Bogdan R. C. ve Biklen, S. K. (1998). *Qualitative research for education. An introduction to theory and methods* (3. baskı). MA: Allyn&Bacon
- Candan, D. ve Ergen, G. (2014). 3. sınıf hayat bilgisi ders kitaplarının temel evrensel değerleri içermesi bakımından incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 134-161
- Cohen L., Manion L. and Morrison K. (2007). *Research methods in education*. London and New York: Routledge.
- Çakmak, Z. ve Akgün, İ. H. (2016). Vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitiminin gerekliliği. R. Turan ve K. Ulusoy (Ed.), *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* içinde (227-242). Ankara: Pegem Akademi.
- Çapoğlu, E. ve Okur, A. (2015). Ortaokul 8. sınıf türkçe ders kitaplarındaki şiirlerde yer alan değerler. *Sakarya University Journal of Education*, 5(3), 90-104.
- Çelikkaya, T. (2013). Ortaokulda doğrudan kazandırılacak değerlerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi kitabına yansımaları. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1715-1731.
- Çengelci, T., Hancı, M. ve Karaduman, H. (2013). Okul ortamında değerler eğitimi konusunda öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 33-56.
- Dinç, E., ve Üztemur, S. S. (2016). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin demokratik değer algılarının karikatürler aracılığıyla incelenmesi. *İlköğretim Online*, 15(3), 974-988.
- Doğan, B. ve Gülüşen, A. (2011). Türkçe ders kitaplarındaki (6-8) metinlerin değerler bakımından incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 75-102.
- Doğanay, A. (2008). Çağdaş sosyal bilgiler anlayışı ışığında yeni sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 77-96.
- Elkatmış, M. (2013). 1998 vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ile 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programlarının karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 59-74.
- Güzel, D. (2013). *3. sınıf hayat bilgisi ders kitaplarının evrensel değerleri içermesi bakımından incelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karagözoğlu, N. (2017). İnsan hakları eğitiminde gazetelerden yararlanma. *Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(18), 65-79.
- Karasu-Avcı, E. ve Faiz, M. (2018). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları “etkin vatandaşlık” öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Kıncal, R. Y. (2001). *Vatandaşlık bilgisi*. Erzurum: Eser Ofset.
- Kuş, Z., Meray, Z. ve Karatekin, K. (2013). İlköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 183-214.
- Lohrenscheit, C. (2002). International approaches in human rights education. *International Review of Education*, 48(3-4), 173-185.
- Meray, Z., Karatekin, K. ve Kuş, Z. (2012). İlköğretimde vatandaşlık eğitimi: Karşılaştırmalı kuramsal bir çalışma. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3),

- 795-821.
- MEB-TTKB (Milli Eğitim Bakanlığı-Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı), (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2. baskı). Calif: SAGE Publications.
- Öztürk, T. ve Özkan, Z. S. (2018). Hayat bilgisi ders kitaplarındaki metin ve görsellerin değerler açısından incelenmesi. *Journal of Qualitative Research in Education*, 6(1), 172-204.
Doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.6c1s8m
- Padem, S. ve Aktan, O. (2014). İlköğretim 5. sınıf türkçe ders kitabında yer alan değerlerin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 5-24.
- Sağlam, H. İ. ve Hayal, M. A. (2015). Sınıf öğretmenlerinin “insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi” dersinin ilkökul 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 207-217.
- Tan, B. P., Naidu, N. B. M. ve Jamil Osman, Z. (2017). Moral values and good citizens in a multi-ethnicsociety: A content analysis of moral education text booksin Malaysia. *The Journal of Social Studies Research*, 42, 119-134.
- Türk Dil Kurumu. (2017). <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- İlkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ders kitabı. Yazarlar: Ülger, M. Dombaycı, M. A. ve Feyzioğlu, Y. (2016). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ünal, R. (2014). *İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının insan hakları boyutunda incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.